

УДК 378.016

DOI:

Борис Савчук, доктор історичних наук, професор
кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика,
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
Діана Міщук, студентка другого (магістерського) рівня освіти кафедри педагогіки та
освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика,
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ УНІВЕРСИТЕТУ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС У КОНТЕКСТІ СКЛАДАННЯ МІЖНАРОДНИХ РЕЙТИНГІВ

Стаття присвячена аналізу наукового дискурсу щодо використання освітнього середовища університету як системи і методологічного інструмента складання рейтингів українських вишів у контексті їхньої інтеграції у світовий освітній простір. Проаналізовано наукові студії про різні аспекти розвитку середовищного підходу. З'ясовано критерії, показники, індикатори методології складання світових рейтингів університетів. Обґрунтовано доцільність упровадження в освітній простір України феноменів відкритого освітнього е-середовища.

Ключові слова: освітнє середовище; система вищої освіти; заклади вищої освіти; методологічний дискурс; світові рейтинги університетів; Webometrics.

Лім. 9.

Borys Savchuk, Doctor of Sciences (History), Professor of the Pedagogy and
Educational Management named after Bohdan Stuparyk Department
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Diana Mishchuk, Student of the Second (Master's) Level of Education of the Pedagogy and
Educational Management named after Bohdan Stuparyk Department
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF UNIVERSITY: METHODOLOGICAL DISCOURSE IN THE CONTEXT OF COMPITILING INTERNATIONAL RANKINGS

This article is devoted to the analysis of scientific discourse about possibilities how to use educational environment of the university as a comprehensive system and methodological tool in order to make a rating of Ukrainian universities.

Having analyzed scientific studios, they distinguish environmental approach as methodology of scientific and pedagogical research; method of studying personality development through educational environment; theory and technology of indirect- environmental management in the educational process; a tool for diagnosing and evaluation results of educational and pedagogical activities. They found out a tendency to expand the research and thematic field in studying of educational environment. They show the system of research sections about problems of formation and development of educational environments at different levels of the educational system and types of educational institutions.

They found out criteria, indicators of methodology of popular world rankings of universities: Shanghai (Academic Ranking of World Universities); British Quacquarelli and Times Higher Education; World Ranking Web of World Universities; Higher Education Evaluation and Accreditation Council of Taiwan and others. They generalized features, achievements and gaps in the process of ranking higher education institutions in Ukraine.

They discovered contradiction about the differences between the strategic course of Ukraine's integration of higher education into the world educational space and evaluation of national achievements and gaps as basic guides which determine the progress towards this goal.

In order to eliminate this contradiction it is expedient to introduce phenomena into educational space of Ukraine which are connected with the creation of the open educational environment; methodologies Webometrics: adaptation of rating approaches Times Higher Education.

Keywords: an educational environment; higher education system; institutions of higher education; methodological discourse; world university rankings; Webometrics.

Постановка проблеми. Означену в назві статті проблему розглядаємо у фокусі концепту Webometrics – найпопулярнішого світового рейтингу університетів, що визначає критерії і показники їхньої діяльності та сутнісні характеристики відкритого освітнього е-середовища. Її з'ясування потребує предметного аналізу наукових дискурсів, що

стосуються феноменів освітнього середовища університету та рейтингів закладів вищої освіти (ЗВО) крізь призму перспектив трансформації середовищного підходу як методологічного інструмента зіставлення діяльності вишів за умов зростаючої конкуренції у світовому освітньому просторі та ринку праці.

Аналіз студій і публікацій. Позаяк наше дослідження передбачає безпосередній аналіз різних аналітичних матеріалів, відзначимо його спрямованість на структурований синтез наукового дискурсу основних аспектів і сутнісно-змістових характеристик, що стосуються феноменів середовищного підходу та університетських рейтингів.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні доцільності використання середовищного підходу як методологічного інструмента вдосконалення процесу розробки рейтингів університетів.

Результати дослідження і науковий дискурс. Усебічний аналіз наукового дискурсу щодо середовищного підходу дає змогу розглядати його як продуктивний методологічний інструмент педагогічної науки та одну із парадигм сучасного освітнього процесу. Підстави для такого твердження дають обґрунтування середовищного підходу як відносно самостійної методології науково-педагогічного дослідження (Т. Менг, І. Суліма, Г. Щек, В. Ясвін та ін.); окремого методу вивчення розвитку особистості через (освітнє) середовище (А. Артюхіна, Ю. Мануйлов та ін.); теорію і технологію опосередковано-середовищного управління освітнім процесом і формування особистості (А. Баль, О. Горчакова, В. Стрельнікова та ін.); засіб діагностики і прогнозування та оцінювання результатів освітньо-педагогічної діяльності (О. Микитюк, Г. Полякова, Г. Товканець та ін.). Середовище як чинник виховання стали предметно досліджувати з 1920-х рр., як чинник освіти – з 1990-х рр., як умову входження людини в культуру – з 2000-х рр. У проєкції розвитку професійної освіти освітнє середовище почали вивчати у 1950-х рр., у другій половині 1980-х – першій половині 1990-х рр. – воно інституціонується як категорія педагогічної науки, а відтак вивчається в різних ракурсах підготовки майбутніх фахівців [2; 4; 9].

Студії про еволюційний розвиток середовищного підходу (А. Артюхіна, Л. Кочемасова, С. Смолюк, В. Ясвін та ін. [2; 4; 8; 9]) увиразнюють тенденцію щодо розширення дослідницько-тематичного поля вивчення освітнього середовища. Воно розглядається як: процес і поле активності; педагогічна умова і чинник розвитку; аспект, механізм, структурний орган управління; система

і модель, умова і чинник впливу на розвиток особистості та освітніх, наукових, інших інституцій; функційно-просторове тло взаємодії особи із природним світом і соціумом та інтеграції і комунікації учасників освітнього процесу; поле дискурсу суб'єктів освіти і науки тощо.

Системні дослідницькі зрізи виявляються у вивченні проблематики формування і розвитку освітніх середовищ у різних рівнях системи освіти і типах освітніх закладів (дошкільні, початкові, загальноосвітні, позашкільні, вищі, професійно-технічні) та різних галузях і напрямках педагогічної науки (історія педагогіки; теорія і практика навчання і виховання; соціальна, військова, спеціальна педагогіка; компаративістика; освітній менеджмент тощо); як чинника і засобу безпеки здобувача освіти та освітнього закладу.

Особливий інтерес для нашого дослідження становить найбільш продуктивний компонент дискурсу, що стосується проблеми формування освітнього середовища у ЗВО. Предметний аналіз доробку з цієї проблеми виявив спільні позиції і чималий вплив російських науковців (А. Артюхіна, Г. Беляєв, Є. Васильєва, А. Веряєв, В. Козирев, Л. Кочемасова, В. Мастеррова, Л. Редько, В. Рубцов, І. Шалаєв, В. Ясвін та ін. [4]) на українських (А. Баль, О. Білик, М. Братко, О. Горчакова, В. Желанова, Г. Полякова). Студії цих та інших авторів [2; 4; 8; 9] уможливають стверджувати: цей пострадянський дискурс у своїй основі спирається на спадок т. зв. педагогічного середовищознавства. Сягаючи коріннями епохи Просвітництва XVII–XVIII ст. (Ж.Ж. Руссо, Дж. Локк, І. Песталоці) та Романтизму і Модернізму XIX–початку XX ст. (А. Вольф, В. Вахтеров, П. Капетерев), він системно сформувався в радянській психолого-педагогічній думці 1920–1930-х рр. (С. Шацький, П. Блонський, Л. Виготський, М. Басов, В. Бехтерев) та другої половини XX ст. (Б. Ананьєв, П. Блонський, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, Г. Костюк, В. Сухомлинський та ін.).

Методологія означеного пострадянського дискурсу не збігається із західною рецепцією освітнього середовища університету, яке становить один із важливих індикаторів розробки критеріїв і показників їхніх рейтингів. Щоправда, між ними є чимало спільних позицій. Такі точки перетинання виявляються у виокремленні в структурі освітнього середовища вищу ціннісно-сміслового, інформаційно-змістового, організаційно-діяльнісного, просторового компонентів. Вони визначають його функційну значущість як системи духовно-матеріальних умов і впливів, що забезпечують особистісне і професійне

формування майбутнього фахівця. Домінує тенденція щодо осмислення середовища вишу як сукупності організаційно-управлінських, особистісних, технологічних, репутаційних, фінансово-матеріальних умов-можливостей та ресурсів, які в інтегральній єдності забезпечують усебічну фахово-професійну підготовку. Посилюються акценти щодо визначення якості цього освітнього середовища, що окреслюється створенням для учасників освітнього процесу можливостей для вибору особистої траєкторії навчання і саморозвитку.

Пострадянська рецепція освітнього середовища апріорі не суголосна з розумінням якісних ресурсів відкритого освітнього середовища, що слугують основою для формування світових рейтингів університетів. Цей науково-освітній дискурс точиться в західному соціокультурному просторі та спирається на іншу методологічну традицію. Її генезу пов'язують зі збором у 1870–1890 рр. у США статистичної інформації для класифікації і складання рейтингів окремих вишів. Із середини 1980-х рр. почали складатися національні рейтинги ЗВО окремих країн і лише на початку XXI ст. така рейтингова діяльність набула інтернаціонального глобального характеру [1; 5]. У літературі достатньо описано суть основних національних і глобальних рейтингів, зокрема п'яти найпопулярніших і загальновідомих: т. зв. Шанхайського (Академічний рейтинг світових університетів), 2003; британських рейтингів Quacquarelli та Times Higher Education, 2004 – 2005 рр.; світового Ranking Web of World Universities, 2004; тайванського Higher Education Evaluation and Accreditation Council of Taiwan [1; 3; 5; 7].

Методологія складання світових рейтингів стала предметом широкого наукового і суспільного дискурсу [1; 3; 5; 7]. Жоден із них не бере за основу визначення якості освітніх послуг. Натомість укладачі відбирають і оцінюють сукупність критеріїв і показників, які, на їхню думку, віддзеркалюють визначальні параметри діяльності університету. Переважно вони стосуються оцінок представників академічної спільноти і працедавців; рівня наукової діяльності; співвідношення кількості студентів, зокрема іноземних, та викладачів тощо. Тракування цих та інших показників є різними, що викликає чимало застережень з-поміж світової наукової і академічної спільноти.

Про те, наскільки таке рейтингування сприйнятливим для вишів України, свідчать критерії найвідомішого Шанхайського рейтингу, у якому фактично 90 % індикаторів стосуються

результатів наукової діяльності. Його укладачі з-поміж 1200 університетів світу обирають 500 найкращих за такими критеріями, як кількість випускників (питома вага показника 10 %) і викладачів (20 %), що є лауреатами Нобелівської премії або Медалі Філдса (10 %); кількість найбільш цитованих науковців з-поміж викладачів – визначає авторів 1 % найбільш цитованих праць із 22 галузей знань (20 %); кількість статей, опублікованих викладачами в журналах Science і Nature, та індекс цитувань за останні 5 років (20 %) і за попередній рік (20 %); усереднені показники всіх критеріїв пропорційно до кількості штатних працівників (10 %) [1; 3; 5; 7].

Критики цього рейтингу справедливо закидають “специфічні” (пак, суб’єктивні) критерії оцінювання, адже рівень цитованості, як і можливості опублікуватися у престижних наукових журналах, зумовлюються багатьма не лише науковими, а й соціально-економічними чинниками. Окрім того, з рейтингу випали гуманітарні науки і головне – він фактично не дає змогу судити про якість надання освітніх послуг університетом.

Так само не дає чітких уявлень про них і британський рейтинг Quacquarelli Symonds, який визначає 800 найкращих вишів на основі опитувань працедавців (до 42 тис.) і представників академічної спільноти (72 тис.) зі всього світу, а також співвідношення кількості студентів та викладачів; рівня цитувань Scopus на одного викладача; частки іноземних студентів тощо [1; 6].

Українські рейтинги також орієнтовані на одну або дві групи критеріїв оцінювання: думку працедавців та/або кількісні показники діяльності вишу. Перший підхід презентують рейтинги журналів “Деньги”, “Кореспондент”, “Фокус”, які ґрунтуються на оцінках різних компаній рівня підготовки випускників вишів. Другий кількісний підхід презентує один із найвідоміших в Україні університетський рейтинг “Топ-200 Україна”, який укладає Центр міжнародних проєктів “Євроосвіта”. Він ґрунтується на інтегральному індексі, який формується на індикаторах прямого вимірювання (80 %); експертних оцінках якості підготовки випускників ЗВО представниками працедавців і академічного співтовариства (15 %) та міжнародних наукометричних і веб-метричних даних (показові для нашого дослідження 5 %). Якість науково-педагогічного потенціалу (42 %) вимірюється кількістю академіків і членів-кореспондентів, докторів і кандидатів наук, лауреатів державних премій, патентів, отриманих університетом; якість навчання (26 %) оцінюється за кількістю переможців міжнародних і

всеукраїнських студентських олімпіад, співвідношенням бакалаврів і магістрантів та ін.; міжнародне визнання (12 %) визначається за кількістю іноземних студентів і за членством у міжнародних асоціаціях університетів [6].

Представлений аналіз виявляє стрижневу для нашого дослідження суперечність. Вона стосується незбіганням (розходження) між стратегічним курсом вищої школи України на інтеграцію у світовий і європейський науково-освітній простір та оцінюванням національних досягнень і прогалин як базових орієнтирів, що уможливають визначити правильність шляху до цієї мети, зрівняти рівень власних можливостей і якостей для досягнення повноправного членства і визнання міжнародною спільнотою.

Усунення означеної суперечності, з нашого погляду, сприятиме орієнтації на апробовані у світовій практиці і вже в різних аспектах упроваджені в освітньому просторі України рейтингові проекти і моделі. Для з'ясування цієї проблеми акцентуємо на трьох феноменах: створенні відкритого освітнього е-середовища; методології Webometrics; адаптації підходів рейтингу Times Higher Education.

Означену проблему розглядаємо крізь призму трьох методологічних орієнтирів. Перший становить розуміння середовищного підходу як методологічного інструмента вирішення певних видів середовищ відповідно до чергових суспільних викликів та потреби розв'язання актуальних завдань розвитку освіти. Другий проектує зовнішній вектор еволюції середовища ЗВО, який зумовлюється сучасними тенденціями розвитку вищої освіти (інтернаціоналізація, інтеграція, демократизація, гуманізація, гуманітаризація, автономність, неперервність, комерціалізація тощо). Вони визначають внутрішню трансформацію середовища в перспективах посилення його відкритості, співпраці між учасниками освітнього процесу. Це, своєю чергою, передбачає посилення персоналізації й індивідуалізації освітніх послуг, їхнє урізноманітнення і підвищення якості; мобілізації управлінських, дидактичних, матеріальних ресурсів передусім завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Означені орієнтири суголосні з третьою методологічною установкою, що визначається сучасними інноваційними парадигмами розвитку вищої освіти, які фокусують на підготовці компетентнісного креативного, активного, конкурентоспроможного фахівця.

Виходячи зі сказаного, обстоюємо позицію, згідно з якою саме трансформація освітнього

середовища як системи чинників, умов, відносин, ресурсів функціонування університету може стати однією з базових основ інтеграції вищої школи України у світовий освітній простір. Важливою передумовою для цього має стати створення відкритого освітнього е-середовища як системи, що забезпечує взаємодію з ринком праці, презентує можливості оцінювання й порівняння наукових і академічних досягнень розвитку освітнього закладу, розвиток його ресурсної бази та мобільності учасників освітнього процесу [3; 7].

Теоретичною і практичною основою для створення відкритого е-середовища університету може стати методологія вебметричного рейтингу університетів світу. Його сутнісно-змістові, структурні, інші характеристики достатньо представлені в літературі [1; 3; 5; 7], а досвід упровадження в Україні (Київський університет імені Бориса Грінченка та ін. [3]) доводить перспективність цього шляху. Це актуалізує розвиток вебметричних досліджень як нового напрямку студій, що ґрунтуються на кількісному аналізі Інтернет-контенту та забезпечують показники "прозорості", "видимості", "активності", "якості" як індикаторів визначення рейтингів університетів.

Сайт Osvita.ua на основі рейтингу ТОП-200 склав свій рейтинг вишів України, додавши до нього результати рейтингу Scopus і Webometrics. Ця позитивна ініціатива не позбавлена певних методологічних прогалин. Зокрема, Scopus ураховує лише показник цитувань (індекс Гірша), але не бере до уваги кількісний склад науково-педагогічних працівників, тому великі університети отримали необґрунтовану перевагу. Так само не враховується специфіка публікацій у різних галузях знань, адже представники гуманітарних наук перебувають у складнішій ситуації щодо публікації результатів своїх студій, аніж фахівці з природничих і точних наук. Рейтинг Webometrics, що визначає вплив і присутність офіційного сайту вишу в Інтернеті, також викликає певні методологічні застереження, адже дає можливість "накручувати" показники через створення субдоменів окремих факультетів і кафедр та іншими методами.

Філософія створення відкритого е-середовища університету потребує інтегративного підходу, що передбачає творчу акумуляцію і адаптацію різних рейтингових критеріїв, показників, ідентифікаторів. Продуктивною може бути методологія рейтингу Times Higher Education. Він ставить за мету ранжування дослідницьких університетів, тож умовою їхнього включення в рейтинг є

публікація співробітниками щонайменше 1000 статей у журналах Scopus упродовж п'ять років. Утім, їхня діяльність вимірюється і за показниками навчального середовища (питома частка 30 %). Вона включає результати опитування академічної спільноти щодо якості викладання (15 %) та співвідношення кількості студентів і викладачів (4,5 %), бакалаврів і PhD (2,25 %), докторів наук і загальної кількості викладачів (6 %), доходів університету і кількості працівників (2,25 %) [5; 6]. Досвід такого диференційованого підходу корисний і для розробки рейтингів вишів України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Представлені методологічні дискурси мають різну змістову сутність і вектори розвитку. Середовищний підхід фактично перетворився на самостійний методологічний інструмент, який охоплює предметне поле функціонування системи вищої освіти та кожного вишу зокрема. Складання рейтингів університетів супроводжується методологічним дискусом щодо визначення критеріїв і показників для їхнього об'єктивного ранжування. Середовище університету може стати тим універсальним індикатором, що як інформаційна система відображатиме можливість комплексного оцінювання якісних і кількісних показників діяльності українських вишів. Це стане одним із вагомих чинників їхньої інтеграції і визнання з боку світової академічної і наукової спільноти. Назріла потреба розробки комплексної методики використання середовищного підходу для визначення кількісних і якісних показників рейтингування українських університетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балацкий Е. В. Глобальные рейтинги университетов: практика составления и использования. URL : <http://www.kapital-rus.ru/articles/article/182904> (дата звернення : 05.07.2020)
2. Братко М. Структура освітнього середовища. *Наукові записки. Педагогічні науки*. Кіровоград, 2015. Вип. 135. С. 67–72.
3. Буйницька О.П., Степура І.С., Сміпнова В.А. Вебометричний рейтинг як інструмент оцінювання якості відкритого освітнього середовища університету. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2016. Вип. 2. С. 59–75.
4. Гущина Т.Н. Педагогическая сущность феномена “образовательная среда”: по материалам исследования. *Общество. Среда. Развитие*. 2011. № 4. 187–190.
5. Кинчарова А. Мировые рейтинги университетов: методология, эффекты, критика. Томск, 2013. 49 с. URL : nbuv.gov.ua/j-pdf/vou_2016_4_14 (дата звернення : 07.07.2020)
6. Когут І. Рейтинги университетів: як правильно читати. *Дзеркало тижня*. 2015. Вип. 38. 9–16 жовтня.
7. Микитюк О., Конечна Р., Швед О., Никитюк Г., Крвавич А., Новіков В. Шляхи створення екологізованого освітнього середовища у закладах вищої освіти. *Молодь і ринок*. 2019. №12. С. 11–16.
8. Полякова Г. Развитие средовищного підходу у вищій освіті в умовах глобальних змін. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 4. С. 186–199.
9. Methodology / Ranking Web of Universities. URL : <http://www.webometrics.info/en/Methodology>. (дата звернення : 05.07.2020)

REFERENCES

1. Balatskii, E.V. & Ekimova, N.A. *Globalnye reitingi universitetov: praktika sostavleniya i ispolzovaniya* [Global University Rankings: Practice of Making and Use]. Available at: <http://www.kapital-rus.ru/articles/article/182904> (Accessed 5 July 2020). [in Russian].
2. Bratko, M. (2015). *Struktura osvitnogo seredovyssha* [The structure of the cultural center]. *Scientific notes. Pedagogical sciences*. Kirovograd, No. 135, pp. 67–72. [in Ukrainian].
3. Bujnyczka, O.P., Stepura, I.S. & Smipnova, V.A. (2016). *Veometrychnyj rejtyng yak instrument ocynuvannya yakosti vidkrytogo osvitnogo seredovyssha universytetu* [Webometric rating as a tool for assessing the quality of the open educational environment of the university]. *Open educational e-environment of a modern university*. No. 2, pp. 59–75. [in Ukrainian].
4. Hushchina, T.N. (2011). *Pedagogicheskaya sushhnost fenomena “obrazovatel'naya sreda”: po materyalam issledovaniya* [Pedagogical essence of the phenomenon “educational environment”: according to research materials]. *Society. Wednesday. Development*. No. 4, pp. 187–190. [in Russian].
5. Kincharova, A. (2013). *Mirovye reitingi universitetov: metodologiya, efekty, kritika* [Global University Rankings: Methodology, Effects, Critics]. Tomsk, 49 p. Available at: nbuv.gov.ua/j-pdf/vou_4_14 (Accessed 7 July 2020). [in Russian].
6. Kogut, I. (2015). *Rejtyngy universytetiv: yak pravylno chytaty* [University rankings: how to read correctly]. *Mirror of the week*. No. 38, pp. 9–16. [in Ukrainian].
7. Mykytyuk, O., Konechna, R., Shved, O., Nykytyuk, G., Krvavych, A., & Novikov, V. (2019). *Shlyaxy stvorenniya ekologizovanogo osvitnogo seredovyssha u zakladax vyshhoyi osvity* [Ways to create an environmentally friendly educational environment in higher education institutions]. *Youth & market*. No. 12, pp. 11–16. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.193415> [in Ukrainian].
8. Poliakova, H. (2018). *Rozvytok seredovyschnoho pidkhdou u vyshchii osviti v umovakh hlobalnykh zmin* [Development of an environmental approach in higher education in the context of global change]. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. No. 4, pp. 186–199.
9. Methodology. Ranking Web of Universities. Available at: <http://www.webometrics.info/en/Methodology> (Accessed 5 July 2020). [in English].

Стаття надійшла до редакції 18.06.2020